

De Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche

Gehavend symbool van het Oude Westen

Achtergrond - 10 december 2007

Zijn positie als stadssymbool is de Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche allang kwijt aan de Fernsehturm. Oost verkoopt nu eenmaal beter dan West. Maar welke rol speelt de kapotgebombardeerde kerk anno 2007?

Op een winterse namiddag zijn op de Breidscheidplatz de elementen de baas. Storm en regen zwepen elkaar op in hun jacht langs de gebouwen die het plein omringen: het Europa-Center, het Schimmelpfeng Haus en Bahnhof Zoo. Een plastic regenkapje maakt een pirouette over het zebrapad. De eigenaresse is nergens te bekennen.

Het is pas tegen vieren, maar de schemer treedt al in. Hij komt opzetten vanuit de Kurfürstendamm en de Budapesterstrasse en vanuit de ongere nissen van Bahnhof Zoo, waar vroeger de drugscene en de prostitutie welig tierden.

Niets veranderd

Vroeger is hier nog maar twintig jaar geleden. Na de bouw van de Muur moest het opgesloten West-Berlijn bewijzen dat het levensvatbaar was. Daarom verrezen op de Breidscheidplatz in hoog tempo moderne gebouwen, bekleed met een duizelingwekkend tapijt van neonreclame.

Hier, in het middelpunt van wat men in de jaren zestig 'het Nieuwe Westen' noemde, lijkt sinds de Duitse eenwording weinig veranderd. 'Im Westen nichts neues', de titel van het wereldberoemde boek van Erich Maria Remarque, krijgt in deze context een nieuwe lading. Midden op het winderige plein staat het gebouw dat lange tijd alter ego van West-Berlijn was: de Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche, het gehavende symbool van een gehalveerde stad.

Duitse eenheid

Van 1 september 1895 tot 23 november 1943 stond hier de kerk die Keizer Wilhelm II liet bouwen ter nagedachtenis aan zijn grootvader, Keizer Wilhelm I, stichter van het Duitse Rijk. Het monumentale kerkgebouw kostte 6,8 miljoen mark. Om de bouw te financieren, had de dankbare kleinzoon geldvoorraden uit alle hoeken van dat rijk aangeboord.

Op die manier stond het gebouw daadwerkelijk symbool voor de Duitse eenheidsstaat. Tot groot ongenoegen van de provinciale bestuurders. Maar voor Berlijn was de kerk een zegen, omdat hij voorzag in de dringende behoefte aan nieuwe godshuizen voor de groeiende stadsbevolking. Als dank vernoemde het bestuur van het stadsdeel Charlottenburg het plein rondom de kerk naar de koningin: Auguste-Viktoria-Platz.

De Keulse architect Franz Schwechten had op wens van Keizer Wilhelm II flink uitgepakt. Maar liefst vijf torens reikten vanuit het achthoekige gebouw naar de hemel. Het ontwerp van Schwechten werd in binnen- en buitenland bejubeld. In een tijdperk van grote nationale symbolen viel de overdadige neoromantiek internationaal in goede aarde. Bij de inwijdingsceremonie was het keizerlijke echtpaar persoonlijk aanwezig. De centrale klokkentoren van de kerk was met zijn 113 meter de hoogste toren in de stad.

Holle kies

De Tweede Wereldoorlog verwoestte de Kaiser-Wilhelm-Gedächtniskirche grotendeels. Slechts een fractie van de kerk overleefde de bommenregen. De overgebleven 68 meter toren kreeg na de oorlog al snel de bijnaam 'holle kies'. Van het middenschip was ongeveer de helft weggeslagen, zodat het resterende deel iets weg had van een reusachtige grot.

In deze ruïne vonden tijdens en vlak na de oorlog gewoon kerkdiensten plaats. Tussen 1945 en 1956 bleef de ruïne onaangeroerd. Pas toen tegen het einde van de jaren vijftig de Kurfürstendamm was opgelapt, schreef de gemeente een wedstrijd voor het ontwerp van de Gedächtniskirche uit. Daarbij gunde ze de deelnemende architecten de vrijheid de ruïne gedeeltelijk of geheel te af te breken. Veel Berlijners hadden gehoopt de kerk ooit in zijn oude staat te zien herrijzen. Toen dat niet mogelijk bleek, wilden ze dan tenminste 'hun' holle kies behouden.

Maar in het winnende ontwerp van architect Egon Eiermann was geen plaats voor dergelijk sentiment. Eiermann was van mening dat de restanten van de kerk 'dood' waren. Daar kon hij niets mee. De gemeenteraad ging in eerste instantie akkoord. Maar bisschop Otto Dibelius zaaide twijfel toen hij de uiterst pijnlijke parallel trok met de machthebbers in het Oostblok, die juist in deze tijd naar hartenlust kerken te gronde richtte. De opstandige bevolking gaf de doorslag: Eiermann moest op z'n minst de toren van de oude kerk in zijn ontwerp opnemen.

Net zo goed Caracas

De nieuwe Gedächtniskirche werd ingewijd op 17 december 1961, vier maanden

na de bouw van de Muur. De nieuwbouw bestaat uit drie afzonderlijke delen: een achthoekig hoofdgebouw, een 58 meter hoge, eveneens achthoekige toren, en een kleine kapel. Alle drie de gebouwen zijn opgetrokken uit gewapend beton en staal met daartussen kleine glasscherven in alle mogelijke blauwtinten.

In het midden staat de oude toren, bevlekt door uitlaatgassen. Eiermann is later overigens op zijn standpunt teruggekomen: zonder de oude toren, zei hij, had zijn kerk even goed in Caracas of Brazilië kunnen staan. Nu was hij onlosmakelijk met Berlijn verbonden.

Stalingrad

De weinige attributen in de sober ingerichte kerk zijn gewijd aan de wereldvrede. Sinds 1988 is de Gedächtniskirche in het bezit van een aantal bijzondere objecten, zoals een kruis gemaakt van spijkers uit de dakbalken van de in 1940 door Duitse bommen verwoeste kathedraal van het Engelse Coventry. Andere exemplaren van dit zogenaamde Nagelkruis van Coventry staan in Wolgograd, het oude Stalingrad, en in Hiroshima.

In het zelfde jaar schonk de Russisch-Orthoxe kerk in Wolgograd de Gedächtniskirche een houten kruis en een Maria-sculptuur. Een jaar later schonk de familie van de in Russisch krijgsgevangenschap omgekomen legerarts Kurt Reuber de houtskooltekening van Madonna met kind. Reuber tekende die tijdens het kerstfeest van 1942 voor zijn kameraden op de achterkant van een Russische landkaart. Ook van De Madonna van Stalingrad hangen kopieën in Coventry en Hiroshima.

Keizerlijke praal

De Gedenkstätte in het vrijwel onbeschadigde voorportaal van de oorspronkelijke kerk grossiert in keizerlijke praal. Het gebouwtje is fel verlicht. Het verschil met de schemerige atmosfeer aan de overkant is enorm. De kleurige mozaïeken op de muren en plafonds verbeelden feestelijke passages uit de geschiedenis van het geslacht Hohenzollern.

Onder de voeten van de toeristen vecht Sint Joris met zijn draak. In de ronde erkers is een kleine historische tentoonstelling ingericht met foto's van zowel de oude als de nieuwe Gedächtniskirche. Ook staan er maquettes van de kerk en zijn omgeving voor en na de verwoesting. Het is vol. Misschien vanwege de regen. Een buslading doorweekte Vlamingen op leeftijd vergaapt zich aan de mozaïeken. In de vier grote ramen weerspiegelen de neonreclames van de gevel van het Europa-Center: Möwenpick en Saturn, de vruchten van het Wirtschaftswunder.

Tot monument gebombardeerd

Boudewijn de Groot zingt in het lied 'Berlijn' dat de kerk "tot monument gebombardeerd" is. Hij heeft het mis. De Gedächtniskirche is altijd al een monument geweest. Eerst als gedenkteken voor Wilhelm II en de Duitse eenheid, later als symbool voor de littekens die het nationaalsocialisme in Berlijn had nagelaten. De nieuwe kerk moest een monument zijn voor de hoop op wereldvrede.

En nu? Is de hele Breitscheidplatz, met de kerk in het middelpunt, inmiddels niet een monument voor het oude West-Berlijn? Het plein is het een onmisbaar onderdeel van de bewogen geschiedenis van de stad. Een daadwerkelijke concurrentiestrijd met de Fernsehturm is dan ook niet aan de orde. Het huidige Berlijn heeft gewoon teveel gezichten om met één symbool toe te kunnen.

Sterre Lindhout is historica en werkte voor de Nederlandse ambassade in Berlijn.

Dit is een artikel gedownload via [duitslandinstituut.nl](https://www.duitslandinstituut.nl).

Artikel: <https://www.duitslandinstituut.nl/artikel/3079/de-kaiser-wilhelm-gedachtniskirche>